

PROCESUL DE FORMARE A NAȚIUNILOR IN SUD-ESTUL EUROPEI.

NICOLAE CIACHIR

Izbucnirea marii revoluții burgheze din Franța (1789), găsea Imperiul otoman angrenat într-un greu război, dus simultan cu imperiile țarist și habsburgic, cele mai interesate în a-i lua locul în sud-estul Europei. Națiunile balcanice, comunități etno-sociale, se formează în procesul de dezagregare a relațiilor feudale și a dezvoltării celor capitaliste. La sud de Dunăre, acest proces era deosebit de lent, datorită dominației otomane, românii fiind favorizați de larga autonomie internă¹.

Sud-estul Europei se dezvoltă neuniform, făcând parte din imperii cu stadii de dezvoltare diferite. Patriotismul, dragostea față de locul natal, care a existat din totdeauna, se ridică la noi trepte, inspirate de secolul luminilor. Dacă inițial marile puteri, lovind în Imperiul otoman, își arătau simpatia față de balcanici, înaintind spre și în Balcani, acaparându-le teritoriile, le creiază acestora și primele deziluzii. După Karlovitz (1699), avem ocupări succesive de teritorii, din partea Austriei, Veneției, Rusiei și Angliei (insulele Ionice din 1815). Rusia era avantajată, prin biserica ortodoxă comună cu majoritatea populațiilor din sud-estul Europei, iar cu slavii (sârbii, croații, bulgarii), origine comună. Bulgarii, sârbii și muntenegrenii nutreau o simpatie sinceră față de Moscova, care-i ajuta pecuniar și cultural, prin primirea de elevi și studenți la studii, difuzări de perioade și cărți, ridicări de biserici, curent de opinie favorabil. Iar dualismul austro-ungar, (instaurat în 1867), a obligat pe cehi, croați și slovaci să se orienteze mai insistent tot spre Moscova. Se cuvine de adăugat, că slovenii, croații și o parte din cehi, fiind catolici ca și stăpînii habsburgi, biserica nefrîndu-le conștiința națională, s-au putut mai repede încheia în națiuni, în timp ce Bucovina și Banatul ortodox se izbeau de catolicismul oficial.

Intr-un fel se emancipau românii din Dobrogea subordonați direct Imperiului otoman (pînă la 1877), decît cei din Banat, Transilvania ori Bucovina, care circulau la Viena, Praga, Milano, Veneția (în cadrul Imperiului habsburgic), ori în alte centre importante europene. Ideia este valabilă pentru sârbii din Sangeak, din Bosnia și Herțegovina (din cadrul Imperiului otoman), cu cei din Voievodina, Croația, ori Slovenia, care gravitau în jurul centrelor culturale slave din Novi Sad, Zagreb, Liubliana, ori chiar la Praga și Viena.

Se cuvine de subliniat, că în Balcani, o parte din populație, dar cu precădere clasa feudală (Bosnia, Albania, Creta, unele zone din Bulgaria) a îmbrățișat mahomedanismul. George Castellan scoate în evidență conservatorismul acestei religii, care n-a cunoscut desbaterile teologice ale catolicismului. Islamul n-a avut nimic comun cu marile curente ale Renașterii și Reformei². Cultura otomană ig-

¹ Nicolae Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei, în epoca modernă (1789—1923)*, București, 1987, p. 66.

² Georges Castellan, *Les Balkans face a la revolution française*, în „Études balkaniques”, nr. 3 (1988), p. 8—9.

nora pe Copernic, Galileu, pe Harvey — lăsînd în voia întîmplării epidemia de holeră, de la Istanbul, care a făcut ravagii, motivînd că este voia lui Allah. Albanismul constituia o noțiune politică, care nu era nici religioasă și nici ateistă, ea opunîndu-se diviziunii religioase (erau mahomedani, catolici, ortodocși), trebuiau să lupte în bloc pentru emancipare națională și stat propriu. Impulsul l-au dat albanezii stabiliți încă la sfîrșitul secolului al XV-lea în Calabria și Sicilia. Sub influența Risorgimentului italian, au început să studieze trecutul glorios, din 1794 au dispus de un colegiu, iar Girolamo de Rada (1814—1903) a creat la Neapole, în 1848, jurnalul „L'Albanese d'Italia“, lansînd ideia entității naționale: albanezii prin Vehilhargi, Abdul Frasherî, și alții în cadrul comitetelor organizate pe teritoriul României, au avut de asemenea, un rol edificator. De altfel, albanezii au fost ultimii dintre popoarele balcanice care și-au realizat un stat național, dar nu un stat-națiune, căci aproape jumătate au rămas în afara granițelor țării³.

Războiul de independență american (1775—1783), adoptarea Constituției federale (1787), care a făcut din SUA o republică burgheză înaintată, răscoala din Transilvania, de sub conducerea lui Horia, Cloșca și Crișan (1784), luarea cu asalt a Bastiliei (14 iulie 1789) și prăbușirea sistemului absolutist francez, adoptarea unei constituții liberale în Polonia (1791), protestul românesc sub forma lui *Supplex Libellus Valachorum* (1791), ca și a unui document similar înaintat curții de la Viena de către sîrbi (1791), toate acestea găseau ecou în întregul continent european inclusiv în Balcani⁴.

„Unirea formațiunilor statale mici, a voievodatelor și formarea Principatului Țării Românești, a Principatului Moldovei, precum și Ardealului au reprezentat momentul istoric al renașterii poporului român, al dezvoltării și unirii sale într-un popor unitar, iar mai tîrziu în națiunea română”⁵. În acest context, activitatea intelectuală din Transilvania în secolul al XVIII-lea, se conjuga cu cea din Țara Românească și Moldova, iar cultura română începea să-și afirme originile latine și să privească la Roma, nu ca centru creștin, ci ca centru al civilizației europene. Cărturarîi români se grupează în centre unde funcționează tipografii, inclusiv Viena și Buda, iau ființă școli și societăți culturale denumite „de gîndire”. S-a încercat la inițiativa doctorului Molnar, în 1795, înființarea Societății filosofice a neamului românesc din Marele Principat al Ardealului, care să grupeze intelectuali ardeleni, munteni și moldoveni. Deși respinse de autorități, proiectele tipărite au impulsionat activitatea intelectualilor români⁶. Pe această linie a redeșteptării naționale, a programului trasat de Școala Ardeleană, este și apariția în 1800 — în traducerea lui Ion Piuariu Molnar —, a istoriei francezului Claude Millot (1726—1785), două cărți apărute în românește (1814, 1815), despre

³ St. Pollo, *Les contradictions dans la formation de la conscience nationale chez les peuples du sud-est européen (XVIII—XIX siècle)*, în volumul *Societe, conscience nationale et etats dans les Balkans (XVIII—XIX)*, Sofia, 1985, p. 138; Stavro Skendi, *The Albanian national Awakening (1878—1912)*, Princeton, 1967, p. 23.

⁴ Nicolae Ciachir, *L’Affirmation de la conscience nationale roumaine et la contribution apporté par le peuple roumain aux actions révolutionnaires du sud-est de l’Europe entre 1789 et 1821*, în „Analele Universității București”, an. XXXVII (1988), p. 11—12.

⁵ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința comună a Plenarei Comitetului Central al Partidului Comunist Român, a organismelor democratice și organizațiilor de masă și obștești*, la 28 noiembrie 1988, ed. Politică, București, 1988, p. 14.

⁶ Nicolae Ciachir, *L’affirmation de la conscience...* p. 13—15.

Napoleon⁷, întemeierea Seminarului de la Socola cu limbă de predare română (1803), din inițiativa lui Veniamin Costache, funcționarea la Pesta încă din 1809 a Școlii normale a nației românești, de sub conducerea lui C. Diaconovici-Loga, a cursurilor superioare în limbă română inaugurate de Gheorghe Asachi la Iași (1813) și de transilvăneanul Gheorghe Lazăr la București (1818), toate acestea duceau la crearea unei ideologii revoluționare, prin care burghezia română în formare, alături de ceilalți balcanici, să înlăture domniile fanariote, să efectueze reforme sociale și să se emancipeze atât de sub tutela otomană, cât și de stăpânirea habsburgică și țaristă⁸.

Se cuvine de adăugat că vlahii sud-dunăreni, păstori, meseriași, agricultori, călăuze, cărăuși, deținători de hanuri pe arterele principale ale Peninsulei Balcanice, negustori ambulanti, cămătari, unii ajunși mari zarafi în Imperiul otoman și bancheri la Budapesta, Viena, Leipzig, Veneția, Marsilia, Triest, Odesa, Sibiu, Brașov, București, etc., îi găsim locuind masiv în Epir, Tesalia (Marea Valahie), Etolia (Valahia Mică), Dalmația, regiunea Prizren, valea Timocului, Macedonia și chiar în Peloponez, pe lângă aptitudini deosebite pentru comerț (remarcate și de Nicolae Iorga), desfășurau și o bogată activitate culturală și politică. Pe mulți din aceștia îi găsim participanți la răscoala sirbească, începută în 1804, de sub conducerea lui Karageorge, printre pandurii lui Tudor Vladimirescu conducătorul revoluției române de la 1821, printre combatanții greci la sud de Dunăre, care după o luptă susținută de 9 ani (1821—1830), au reușit să obțină independența Eladei (1830). Merită să adăugăm că la curtea lui Ali pașa din Ianina se vorbea curent aromâna, iar Pazvantoglu, pașa de Vidin, s-a înțeles în românește cu ofițerul superior din armata austriacă Henig.

Încă la 1770, la Veneția apărea Dicționarul (Vocabularul) lui Teodor Anastasie Cavaloti, în 3 limbi: aromâno-greco-alban. Justificarea acestei asocieri: greaca era limba cultă a protipendadei balcanice, albaneza era folosită de feudații și negustorii albanezi-converțiți la mahomedanism, aveau o situație privilegiată —, iar aromâna era limba negustorilor ambulanti, a păstorilor, folosită în hanuri și la tranzacții comerciale⁹.

Vocabularul lui Cavaloti, reprodus de savantul german Johann Thunmann în 1774, a facilitat includerea aromânei în circuitul științific european.

Influența revoluției franceze în Balcani nu poate fi încadrată într-o perioadă strict cronologică. Ideologia secolului luminilor, ideologia burgheziei ascendente, a epocii de tranziție de la feudalism la capitalism, a jucat un rol specific în Balcani, în condițiile dominației otomane. Clasicismul iluminist francez a stimulat interesul, în special pentru Grecia, pentru Elada antică, care devenea sursă de inspirație în concepția noilor modele de raporturi sociale, organizare statală, patriotism, concepție etnică. Operele gânditorilor francezi din secolul al XVIII-lea, care au pregătit ideologic revoluția franceză, pătrund în Grecia, încă pe la mijlocul secolului respectiv. *Logica* lui Voltaire este utilizată în învățămîntul grecesc din 1753, iar traducerea apare în 1766. *Vulgaris* traduce în 1768 și din opera istorică a lui Voltaire. Un alt admirator al lui Voltaire, Adamandios Korais, se află la Paris, încă în ajunul revoluției, vine în contact cu realitățile franceze

⁷ Andrei Radu, *Cultura franceză la românii din Transilvania pînă la Unire*, Cluj-Napoca 1982, p. 38. (Apar la Buda: 1 *Intîmplările războiului frantozilor și întoarcerea lor din Moscova*; 2 *Napoleon Bonaparte, ce a fost și ce iaste*).

⁸ Nicolae Iorga, *Istoria românilor din peninsula Balcanică*, p. 38.

⁹ Victor Papacostea, *Le Péninsule Balkanique et le problème des études comparées*, în „Balkania“, VI (1943), p. III—XI.

și elaborează un program de reforme sociale pentru societatea greacă. De altfel lucrările lui Korais joacă un rol esențial în pregătirea ideologică a revoluției grecești de la 1821. El e autorul marșului, (1801), care cheamă pe greci la înarmare, la răscoală și la crearea unei societăți bazată pe principiile „libertății, egalității, fraternității”. Iar Rigas Velistinlis, pe baza aceluiași principii, invită la o confederație balcanică a popoarelor, indiferent de confesiune religioasă și apartenență națională¹⁰. După încercarea nereușită a lui Ipsilanti de la nord de Dunăre, (1821), Peloponezul, o serie de insule și Grecia de sud continentală, după un război pustiitor — având de partea sa opinia publică europeană —, în 1830 își câștigă independența. Este drept că noul regat independent grec se limita la Peloponez, la sudul Greciei continentale (provincia Rumeli), la insulele ciclade (Syros, Paros, Naxospect), și Eubeea, cu un sol sărac și o populație de circa 60.000 locuitori.

Burghezia greacă, pornind de la imboldul câștigării independenței naționale, începe sistematic, prin școală, biserică, presă, literatură să propage ideea restabilirii Imperiului bizantin în factură modernă, grecii urmînd să joace un rol preponderent în sud-estul Europei. Arhipelagul celor șapte insule Ionice, cu centrul în Corfu (Eptanisa), era deținut de englezi, iar Creta, Ciprul, Tesalia, Macedonia, Epirul, peninsula Halkidică — unde locuia și o populație greacă compactă —, rămîneau pe mai departe supuse direct Imperiului otoman. Organizația Phönix a vechiului luptător Kolokotronis (aromân), care pregătea insurrecția în Tesalia, Epir, Macedonia, ca și a lui G. Capo d'Istria (fratele fostului președinte), urmărea alipirea unor teritorii, dar cu ajutorul Rusiei. Toate acestea redeşteptau spiritul vechii Elade, măreția Imperiului bizantin, partizanii „Marii Idei” (Megalo Ideea), care trasau astfel liniile statului: Balcanii în nord, capul Matapan în sud, Marea Adriatică în vest, iar Marea Neagră și Marea Mediterană în est. Burghezia greacă, cea mai dezvoltată în Balcani, nu se limita la teritoriile naționale și folosindu-se cu abilitate de patriarhia ecumenică de la Constantinopol, încerca să înăbușe pe plan cultural și spiritual, orice manifestare din partea românilor, aromânilor, sîrbilor și bulgarilor¹¹. Francezul Castellan, referindu-se anterior, la secolul al XVIII-lea, sesiza paradoxul problemei, că tocmai încercarea de elenizare a vieții materiale și culturale, de către fanarioți în Principate, a dat naștere la manifestări nete de conștiință națională românească¹². Adăugăm în plus, că folosirea și adoptarea definitivă a alfabetului latin de către români, i-a depărtat de cultura greacă și slavă. Istoricul albanez St. Pollo, sesizează corect, un lucru deobște cunoscut, că lupta pentru o cultură națională este o parte inseparabilă a luptei pentru libertatea și emanciparea națională a popoarelor balcanice. Desigur, trăind laolaltă, s-au influențat reciproc, primind și o influență orientală în obiceiuri, dar și în vocabularul limbii uzuale. St. Pollo argumentează că elita turcă n-a provocat, nu și-a propus și nici n-a urmărit să schimbe structura etnică, sau să asimileze popoarele balcanice. Turca era numai limba școlilor religioase și publice musulmane, a administrației și a comenzilor în armată¹³.

¹⁰ Nikolaj Todorov, *Consideration sur la revolution française a l'occasion de son bicentenaire*, în „*Études balkaniques*”, nr. 3 (1988), Sofia, p. 3—5.

¹¹ Nicolae Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei...* p. 116; John Mavrogordato, *Modern Greece (1830—1931)*, Londra, 1931, p. 43.

¹² Georges Castellan, *Le Romantisme historique; une sources de l'ideologie des etats balkaniques aux XIX—XX-ème siècle*, p. 77.

¹³ St. Pollo, op. cit., p. 139—140.

Spre sfârșitul secolului XVIII și mai ales în secolul al XIX-lea, mai periculoși erau grecii, prin biserică, școli și limbă, decât otomanii pentru mișcarea națională albaneză, iar noi adăugăm și pentru cea aromână. La aceleași concluzii, privind rolul destructiv al clerului grec asupra bisericii naționale bulgare ajunge și istoricul bulgar Hristo Gandev, în lucrarea *Formarea națiunii bulgare* (apărută postum la Sofia în 1988). Gandev arată că națiunea este produsul mersului victorios al relațiilor capitaliste, a descătușării de verigile feudalismului, a revoluțiilor cu caracter burghezo-democratic. Mersul și evoluția fiecărui popor este diferit, fiecare națiune are specificul său de dezvoltare. Datorită dominației otomane, națiunea bulgară s-a format în condiții deosebit de grele, iar zeci de mii de familii, care reprezentau elita societății, au fost nevoite să emigreze, să găsească azil spre a nu pieri (în România, Serbia, Rusia, etc.). Alături de definiția marxist-leninistă privind caracterul formării națiunii (limbă, teritoriu, dezvoltare economică, factură psihică și culturală), Gandev pune accentul pe religie. Avertizează cititorul că nu trebuie să ne ghidăm după anumite scheme, căci particularitățile dau un caracter specific fiecărei națiuni. Lupta pentru o biserică națională, a cuprins întreaga națiune și a creat o intelectualitate autohtonă. Iar crearea Exarhatului bulgar (1870) și recunoașterea acestuia de către Poartă, a însemnat că otomanii recunosc în bulgari o entitate națională de sine stătătoare, care pregătea țara pentru pasul hotărîtor, cîștigarea independenței. El afirmă, totodată, că diferențierile de clasă nu aduc prejudicii națiunii. Cultura și obiceiurile marii burghezii (puțin numeroasă), față de restul poporului, nu prezintă mari diferențieri, iar unitatea etnografică continuă să trăiască și să se dezvolte în conștiința noii societăți. Conștiința națională, conchide autorul, este la baza conștiinței politice¹⁴.

Revoluția sîrbă de la începutul secolului al XIX-lea și mai ales succesele reputate pe cale diplomatică de Serbia pînă la 1833, ca și dezvoltarea economică din deceniul al 4-lea (desființarea marii proprietăți feudale otomane prin alungarea spahiilor), au conlucrat la trezirea conștiinței naționale a poporului sîrb, croat și sloven înrudite prin origine și limbă. Astfel, societățile culturale din Voievodina, Croația și Slovenia (aflăte sub dominație habsburgică) dezvoltau ceea ce Dositej Obradović (1742—1811) afirmase încă la începutul secolului al XIX-lea, că țăranul sîrb din Banat sau Bačka, din Serbia, Herțegovina, Dalmația sau chiar Croația vorbește aceeași limbă, și numai fanatismul confesional îi deosebește pe sîrbi și croați. Pe plan extern, burghezia sîrbă, care se dezvoltă repede, dorea extinderea granițelor statului la hotarele țaratului lui Ștefan Dușan și în primul rînd alipirea Voivodinei, Croației, Sloveniei și Muntenegrului, deci chiar provincii care nu fuseseră incluse în acest țarat. Primul program politic concret al burgheziei sîrbești, și în special programul de perspectivă, a fost elaborat în 1844 de către omul politic sîrb Ilija Garașanin. Acest proiect este cunoscut sub denumirea de „Națertanije” (Schiță) și avea ca scop să-l ghideze pe prințul Alexandru Karageorge (1842—1858), în privința rolului pe care urma să-l joace Serbia în cadrul slavilor sudici. Serbia — se scrie în program — trebuie să aibă oameni capabili, ageri la minte, fără prejudecăți, care să ducă o politică înțeleaptă, căci dacă altfel se va acționa... va fi aruncată de furtunile străine ca o mică barcă, încoace și încolo, pînă va nimeri cine știe ce stîncă de care se va zdrobi toată¹⁵. În documentul-program se atrăgea atenția că dușmanul principal în

¹⁴ Hristo Gandev, *Ot narodnost kăm nația*, Sofia, 1988, p. 12 și urm.; *Istoria na Bălgaria*, tom. VI, Sofia, 1987, p. 180—182.

¹⁵ În periodicul „Beogradsko Delo” (1906), Belgrad, p. 333.

procesul de unificare al slavilor sudici este și va fi monarhia habsburgică. De altfel, România și Serbia, pe plan extern, urmăreau obiective comune: abolirea suzeranității otomane, eliberarea de sub dominația habsburgică a unor teritorii naționale — Transilvania, Banatul, Bucovina, pentru prima, Voievodina, Croația, Slovenia, Dalmația, pentru a doua, — de aici necesitatea pentru coordonarea liniei politice comune față de acțiunile diplomatice ale marilor puteri în sud-estul Europei și acordarea de ajutor populației din peninsula Balcanică, aflată încă sub directă dominație a Imperiului otoman. Nu întâmplător — credem noi — Miloș Obrenović, a fost primul șef al unui stat străin, care a felicitat și recunoscut dubla alegere a lui Al. I. Cuza, deși contravenea Convenției de la Paris din 1858¹⁶.

În Muntenegru, din 1696, autoritatea supremă era exercitată de un băștinăș creștin, care era și șeful bisericii cu rang de mitropolit. Prin firmanul emis în 1798 de către sultanul Selim al III-lea, se specifica din nou că muntenegrenii au o totală autonomie și că n-au fost niciodată raia turcească. Această izbândă, câștigată în urma unui greu război, a făcut să crească și mai mult autoritatea Muntenegrului, printre populațiile balcanice, mai ales că mitropolitul Petar I Petrović Negoș (1782—1830), desfășura și o bogată activitate diplomatică, sprijinindu-se pe Rusia și Austria. Urmașul său la conducerea țării, care îi era nepot, Petar al II-lea Negoș (1830—1851), elaborează o serie de reforme, care au ca scop centralizarea și liberalizarea statului. În 1834 au fost deschise două școli elementare, de asemenea și o tipografie achiziționată la Veneția, încep să se publice legile țării, apare primul periodic „Girlița” (1836), unde apar și operele lui Petar II Njegoș, care este considerat și astăzi, cel mai mare poet al țării, al cărui poem „Gornii venac”, a fost tradus în numeroase limbi, inclusiv în română. Teritoriul țării era numai de 4.405 km. pătrați, teren prin excelență muntos, și o populație de 80.000 locuitori, care își lucrau pețicele de pământ rudimentar, încît grâul era importat în fiecare an. Nu existau orașe — în afară de Cetinje, centru administrativ, politic și religios. Se făcea comerț cu orașele de pe litoralul adriatic (precizăm că Muntenegru, la acea dată nu avea ieșire la mare); în orașul Kotor aveau un bazar propriu. Comerțul era în mâinile mitropolitului și ale feudalilor căpetenii de triburi. Datorită înviorării comerțului, în 1841 existau 4 iarmaroace, care se țineau periodic, unde băștinașii vindeau produse legate de creșterea vitelor (lână, brinză, cașcaval, piei), fructe, sliboviță și achiziționau în special arme, praf de pușcă, gloanțe, cuțite, fiind războinici prin excelență. Circulau monedele diferitelor state, atât din aur cât și din argint, cu precădere otomane, austriece și rusești. Urmașul lui Petar II Negoș, sprijinit de Rusia, Danilo (1852—1860), își ia titlul de kneaz (prinț), proclamă Muntenegrul principat independent (1852) și pune capăt și formei de guvernământ teocratică. Introducerea autorității laice la conducerea statului și refuzul plății tributului va duce la un nou război cu otomanii. Recunoscut stat independent prin tratatele de la San Ștefano (1878) și Berlin (1878), va juca un rol activ în Balcani, în unele perioade la marea rivalitate cu Serbia, în vederea polarizării slavilor sudici în jurul său. Atrag atenția și admirația Europei, în felul cum au luptat împotriva trupelor austro-ungare în timpul primului război mondial, avînd aceeași limbă și religie ca sîrbii, dau dovadă de înalt patriotism și în anul 1918, se integrează în statul sîrbo-croato-sloven¹⁷.

¹⁶ C. B. Obedeano, *Les relations historiques et politiques des Roumains avec les Serbes*, București, 1929, p. 65.

¹⁷ V. Vučković, *Spoljna politika na kneaz Mihajlo (1860—1868)*, Belgrad, 1963, p. 39; Nicolae Ciachir, *Istoria modernă a Serbiei*, București, 1974, p. 89 și urm.

Revenind la Imperiul otoman, se poate afirma că sistemul politic al acestuia se potrivea mai mult cu absolutismul lui Ludovic al XIV-lea, decât cu ideile și ideologia lansată de revoluția franceză. Patriotismul iacobinilor era anticlerical, pe cînd sistemul otoman era conservator și religios. Deși biserica ortodoxă propovăduia supunere față de autoritatea sultanului, biserica din Serbia, Muntenegru și Bulgaria, păstra omogenitatea poporului și cultiva tradițiile naționale. Cu excepția Greciei, Principatele Române, Serbiei și Muntenegrului, restul sud-estului european în jurul anului 1848, era sub jurisdicție otomană. Ca de exemplu, străvechea provincie românească Dobrogea, Bulgaria, Serbia Veche, Bosnia, Herțegovina, Macedonia, Tesalia, Epirul, Albania, Creta, Cipru, etc. Dar și în cadrul acestor provincii existau regiuni restrînse, insule, sate sau grupuri de sate, care se bucurau de o serie de autonomii, administrația fiind în mîna localnicilor, conform tradiției sau datorită unor servicii aduse autorității otomane. Sultanul, cu titlul de padișah, era puterea supremă în stat, iar în mîinile sale se centraliza întreaga putere, ajutat de marele vizir (Sadri-azam) și de marele mufliu (șeihul Islam). Ideile revoluției franceze pătrund și în societatea otomană, timid, influențînd elitele. Lucrări franceze pătrund în bibliotecile otomane, mai ales ale școlilor militare, cînd numeroși instructori francezi au activat în Imperiul otoman. Pe timpul lui Selim al III-lea și Mahmud al II-lea, Poarta a avut relații oficiale atît cu Franța revoluționară, cit și cu cea napoleoniană. Executarea monarhilor legitimi nu era ceva nou pentru otomani, de asemenea formele de guvernămînt republicane nu le erau străine, avînd relații strînse cu Veneția și Dubrovnik. De asemenea, armatele franceze au pătruns pe teritoriile subordonate imperiului otoman, adică în Egipt, insulele Ionice, Dalmația, Peloponez, etc.¹⁸

Imperiul otoman a fost nevoit să se adapteze la noile condiții moderne și epoca Tanzimatului, inaugurată prin hatîșeriful de la Gülhané (1839), a deschis calea procesului de modernizare. Erau ridicate 3 probleme majore: 1) viața, averea, ca și libertatea de conștiință a tuturor cetățenilor Imperiului să fie asigurate; 2) egalitatea în fața legii și în perceperea impozitelor; 3) reorganizarea armatei, cu recrutări din toate straturile societății. Pentru prima dată se recunoștea juridic egalitatea musulmanilor cu celelalte confesiuni religioase. Un demnitar turc declara: „Musulmani, creștini, israeliți, voi sunteți supușii aceluiași împărat, copiii aceluiași părinte. Suveranul ține balanța legii în mod egal pentru toți”¹⁹. Hatîșeriful a avut o reacție negativă asupra majorității feudalilor otomani, care considerau o aberație să fie egali cu creștinii. De altfel, demnitarii otomani clarvăzători își dădeau seama că numai o liberalizare a Imperiului poate evita dezmembrarea politică. Firmanul din 1856, denumit „Firmanul de redresare” (Islahat fermani), încerca — după expresia lui Edmond Chertier — să împingă societatea islamică spre laicizare. Pe această linie, sultanul Abdul-Aziz, acordă în 1869 supușilor săi, Legea cetățeniei, căci „toți sînt fiii aceleiași patrii”, iar încă în 1865, lua ființă Societatea „Noilor Otomani” (Yeni Ismanlilar), din care făceau parte personalități politice și literare. Aceștia urmăreau răspîndirea științei și culturii în rîndul maselor, regenerarea imperiului pe calea reformelor, înlăturarea absolutismului și a tutelei economice și politice exercitate de marile puteri, crearea națiunii turce. Dezideratele burgheze au fost realizate deabia după primul război mondial, în granițele unei populații compacte turce (Anatolia și partea estică a Traciei), prin abolirea sultanatului și proclamarea republicii, des-

¹⁸ Georges Castellan. *Les Balkans face a revolution...* p. 9—10; Nicolae Ciachir, *Istoria modernă a Poloniei*, București, 1987, p. 52—53.

¹⁹ Ed. Driault, *La question d'Orient...*, p. 158.

ființarea califatului, laicizarea aparatului de stat, adoptarea codului civil și penal european, adoptarea alfabetului latin, etc. Atatürk a studiat etapele revoluției franceze și le-a aplicat la condițiile concrete din Turcia, intelectualitatea însușindu-și rolul de ideolog, în cadrul unei societăți burgheze, bazată pe suveranitate națională²⁰.

După cum se știe, în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, s-a constituit și s-a format națiunea română. Tovarășul Nicolae Ceaușescu, arăta — în expunerea din 28 noiembrie 1988 că „și națiunea română, a apărut — după cum este bine cunoscut — într-o anumită etapă a dezvoltării, de fapt, o dată cu dezvoltarea capitalistă”²¹. Transformările din baza economică și din structura socială, afirmarea pe arena istoriei a burgheziei, care aspira tot mai pregnant spre unitate și independență. Revoluția română de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, înlăturarea domniilor fanariote — care încercaseră, dar fără succes, a crea o a doua Eladă la nord de Dunăre —, clauzele tratatului de la Adrianopol (1829) și mai ales revoluția de la 1848, au tins să consolideze legăturile interne în sinul locuitorilor provinciilor românești, să elimine barierele sociale și politice care reprezentau un obstacol în calea dezvoltării națiunilor. Secretarul general al partidului, făcea remarca că „procesul dezvoltării națiunii noastre, datorită condițiilor grele în care s-a dezvoltat poporul nostru, a fost mai îndelungat”²². Dacă polonezii, în urma dispariției statului (1795), afirmă pe bună dreptate că națiunea lor s-a format în paralel sub 3 tronsoane (dominație rusă, austriacă și prusiană), limba și religia catolică, fiind factorul prim de sudură, propunem în analogie. Națiunea română s-a format și consolidat sub 4 tronsoane: 1) cele 2 Principate, Țara Românească și Moldova, fiind nucleul unde factorii de decizie sprijină aspirațiile naționale; 2) Dobrogea, provincie aflată sub jurisdicție otomană, unde românii formau o rezervă de forțe în serviciul revoluției și a unității naționale. Nu întâmplător proclamația de la Islaz se găsea la Niculițel, și pe o carte de rugăciuni de la mănăstirea Cocoș erau notate evenimentele întâmplătoare la Iași în martie 1848, iar primarul satului Turcoaia își exprima „dorința de-a vedea pe toți românii uniți”²³. Într-o situație similară erau pînă la 1829 și românii aflați pe teritoriul raialelor: Brăila, Giurgiu și Turnu; 3) Românii dintre Prut și Nistru, aflați sub jurisdicție țaristă din 1812 și supuși rusificării și care au dat o serie de nume de rezonanță, din care amintim doar pe Bogdan Petriceicu Hașdeu și Alexandru Averescu, realizîndu-se în profesii dinceoace de Prut; 4) Transilvania, Banatul și Bucovina, provincii cu populație preponderent românească, aflați sub dominație habsburgică, iar din 1867 sub o cruntă asuprire națională și maghiarizare forțată (Bucovina s-a aflat sub directă administrație a Vienei). În ciuda tuturor asupririlor și a opreliștilor contactul dintre români era permanent. Națiunea română — deplin constituită la 1848 —, a pus bazele statului unitar în 1859, devenit independent în 1877, reunind în anul următor străvechea provincie Dobrogea —, era un factor catalizator, pentru provinciile de dincolo de Carpați și răsărit de Prut. Deși sub garanția celor 7 puteri

²⁰ Arh. MAE, vol. 82/1, probl. 71, 1921, Turcia, T-1, f. 34; Arh. Ist. Centr., Arh. St. Buc., fond. Casa regală, dos. 14 (1922), f. 3—7; vezi și volumul *La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk*, în *Collection Turcica*, Paris, 1981, p. 7 și urm.

²¹ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 72.

²² *Ibidem*, p. 72.

²³ Anca Ghiață, *L'activité culturelle et politique des Roumains en Dobroudja à l'aube de l'Indépendance*, în „Analele Universității București”, anul XXXVII (1988), p. 34.

europene, Unirea din 1859, a fost o rezolvare ingenioasă, inteligentă și îndrăzneată a românilor. Burghezia își schițează tot mai distinct profilul, piața națională devine tot mai sudată. Reformele burghezo-democratice de rezonanță ale lui Cuza, mai ales cea agrară, duc la o așezare a statului român pe baze moderne. Învățământul elementar obligatoriu, noțiunile de patriotism căpătate în armată, presa militantă, sporirea tipăriturilor, beletristică și istorie, generalizarea limbii literare, duc la pătrunderea conștiinței naționale în masa poporului. Comunitatea de limbă și viață spirituală sudează relațiile cu provinciile românești, aflate încă sub dominație străină, comunitatea de teritoriu căpătând noi valențe. Folosirea alfabetului latin și originea latinofonă, dau noi imbolduri în lupta pentru unitate națională. Astfel „...procesul de realizare a unității naționale s-a încheiat prin realizarea unirii Transilvaniei cu România și formarea statului național unitar, la 1 decembrie 1918”²⁴.

Categoric, formarea națiunii este o problemă complexă, care trebuie tratată diferențiat, ținând cont și de întreaga conjunctură internațională. Limba jucând dacă nu factorul decisiv, una din componentele de bază. Astfel, limba poloneză a fost factorul decisiv în formarea națiunii aflată sub 3 juguri străine, limba a fost farul călăuzitor al națiunii finlandeze, care a schimbat dominația suedeză (1809) cu cea rusă (până la 1917). Belgia s-a separat de Olanda în 1830, iar Norvegia de Suedia în 1905, tocmai datorită specificului național și folosirii de limbi diferite. Totuși germanii și austriecii vorbesc aceeași limbă dar formează națiuni distincte, iar după părerea istoriografiei iugoslave, sîrbii și muntenegrenii, vorbesc aceeași limbă, au aceeași religie, sint incluși în același stat, dar formează națiuni distincte. Exemplul Elveției este cel mai original, unde încă pe baza constituției din 1848, sint recunoscute 3 limbi naționale -- germana, franceza, italiana — și formează totuși o singură națiune.

Nu putem pune linia de unire între termenii „Stat” și „Națiune”, căci sint state multinaționale (plurinaționale), ori națiuni divizate în mai multe state. Ideia „stat-națiune” apare în urma revoluției franceze din 1789 și domină tot secolul al XIX-lea. Statul-Națiune obligă grupul național să-și întărească conștiința, iar programele politice să-i întărească coeziunea. Romanticismul istoric, exaltarea trecutului glorios duc la sudarea națiunii, iar tinerii sud-est europeni, prin audierea cursurilor de la Sorbona, Berlin, Heidelberg, Leipzig, etc., sint puternic influențați²⁵.

Revenind la sud-estul Europei și concluzionînd, sfîrșitul primului război mondial găsește aproape majoritatea românilor incluși în stat unitar național, ca și restul statelor balcanice, cu excepția albanezilor, o parte aflați în afara granițelor, iar regatul sîrbo-croato-sloven (Iugoslavia din 1929), ca stat multinațional, predominînd elementul slav.

²⁴ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 72—73.

²⁵ Georges Castellan, *Le romantisme historique*; p. 77—78; *Nationalité et nationalisme (1860—1878)*, Paris, 1968, în colecția *Peuples et civilisation*, vol. XVII, p. 70; 102—103.